

УДК 373.3.015.31:17.022.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/29.209309>**Ірина БАТАРЕЙНА,**

orcid.org/0000-0003-0456-9838

аспірант кафедри педагогіки та педагогічної майстерності
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) irinabatpryanichnikova@gmail.com**РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано поняття «мораль», «моральні знання», «моральні якості», «моральне виховання», «моральна поведінка», «виховне середовище», «виховна технологія». Висвітлюється проблема морального виховання сьогодення та шляхи вирішення. Значну роль у вихованні учнів початкових шкіл відіграє робота вчителя. У час реформування системи освіти вчитель повинен володіти методами і прийомами виховання дитини на різних етапах розвитку.

Метою освіти України є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, виховання високих моральних якостей, підвищення освітнього рівня народу. Великого значення набуває моральне виховання учнів початкових шкіл України. У молодшому шкільному віці відбувається розвиток незалежності та самостійності від зовнішнього впливу. Моральне виховання виступає одним із пріоритетних напрямів розвитку нашої держави. В Україні система виховання відноситься до давніх педагогічних традицій нашого народу. Праці вчених Г. Ващенко, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Духнович були присвячені проблемам морального виховання.

Нова українська школа має бути сучасним простором розвитку учнів. Розглядаються основні нормативні документи та державні освітні ініціативи, спрямовані на розвиток морального виховання. Окреслюється стан морального виховання із середини ХХ століття до теперішнього часу. В Україні виникла низка проблем, пов'язаних із духовним життям суспільства, а саме дефіцит милосердя та взаєморозуміння, відчуження людей один від одного, вияви байдужості й жорстокості. Особливо молодший шкільний вік потребує уваги як початковий етап соціалізації дитини. Моральна вихованість учня – це його прагнення, світорозуміння та світовідчування, що виявляються у ставленні до людей, до суспільства, до моральних цінностей, до виконання своїх обов'язків. Важливого значення набуває виявлення найбільш ефективних форм взаємодії школи, сім'ї та громадськості в цьому контексті та визначення умов, засобів, форм і методів, які є найбільш дієвими під час формування моральних знань, умінь і навичок.

Ключові слова: мораль, моральні знання, моральні якості, моральне виховання, моральна поведінка, виховне середовище, виховна технологія.

Iryna BATAREINA,

orcid.org/0000-0003-0456-9838

Graduate Student of the Department of Pedagogy and Pedagogical Skills
of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine) irinabatpryanichnikova@gmail.com**DEVELOPMENT OF THEORY AND PRACTICE OF MORAL EDUCATION
OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS OF UKRAINE**

The article analyzes the concepts of “morality”, “moral knowledge”, “moral qualities”, “moral education”, “moral behavior”, “educational environment”, “educational technology”. The problem of moral education of the present and ways of the decision are covered. In our opinion, the work of a teacher plays a significant role in the education of primary school students. During the reform of the education system, the teacher must have the methods and techniques of raising a child at different stages of development.

The purpose of education in Ukraine is the comprehensive development of man as a person and the highest value of society, education of high moral qualities, raising the educational level of the people. The moral education of primary school students in Ukraine is of great importance. In the early school years there is a development of independence and autonomy from external influences. Moral education is one of the priority areas of development of our state. In Ukraine, the system of education belongs to the ancient pedagogical traditions of our people. The works of scientists G. Vashchenko, A. Makarenko, V. Sukhomlinsky, O. Dukhnovych were devoted to the problems of moral education.

The new Ukrainian school should be a modern space for student development. The main normative documents and state educational initiatives aimed at the development of moral education are considered. The state of moral education of the middle XX century to the present is outlined. Ukraine has a number of problems related to the spiritual life of society, namely the lack of mercy and mutual understanding, the alienation of people from each other; the expression

of indifference and cruelty. Especially the younger school age needs attention as the initial stage of socialization of the child. The moral upbringing of a student is his aspiration, worldview and worldview, which are manifested in relation to people, to society, to moral values, to the performance of their duties. It is important to identify the most effective forms of interaction between school, family and community in this context and identify conditions, tools, forms and methods that are most effective in the formation of moral knowledge, skills and abilities.

Key words: *morality, moral knowledge, moral qualities, moral education, moral behavior, educational environment, educational technology.*

Постановка проблеми. Зміни в житті країни, соціально-економічні реформи пред'являють нові вимоги до навчання і виховання підростаючого покоління. Розвиток сучасної освіти веде багатьох учених до дослідження історії розвитку освітнього процесу і дає можливість використовувати кращі надбання педагогічної думки в реформуванні. Виховання є цілеспрямованим і усвідомленим підняттям людини як особистості відповідно до специфіки цілей, соціальних груп та організацій, в яких воно здійснюється.

Аналіз досліджень. У сучасних умовах розвитку освіти в Україні проблему морального виховання порушено в низці нормативно-правових документів: Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст. (2002), законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), Концепції Нової української школи (2016) [2; 3; 5] та ін.

Вивченню окремих аспектів проблеми морального виховання присвячені наукові праці таких вчених: В. Бабич, І. Бех, В. Білоусової, А. Бойко, Н. Волкової, М. Красовицького, Т. Люріної, О. Матвієнко, О. Скрипченко, М. Фіцули, Л. Шульги, П. Щербань, І. Харламова, Л. Григорович, І. Підласого, Ю. Підборського, К. Плівачук, А. Сембрат, Л. Москальової, М. Окси, О. Савченко, О. Сухомлинської. Відомий педагог Януш Корчак, виділяючи соціальну роль морального виховання дітей, сформулював важливе положення: «Реформи в житті дорослих слід починати в душах дітей» (Матвієнко, 1999: 232) [10].

Мета статті – на основі узагальнення наукових джерел та практичного досвіду теоретично обґрунтувати процес морального виховання. Проаналізувати стан, особливості та можливості морального виховання на сучасному етапі в початкових школах України.

Виклад основного матеріалу. Виховання моралі в молодого покоління – одне із пріоритетних завдань української загальноосвітньої школи. Порівнюючи виховання із соціалізацією, можемо сказати, що виховання – процес дискретний, перервний, здійснюється плановірно, обмежений місцем і часом, а соціалізація – процес неперерв-

ний. Виховне середовище – це середовище безпосереднього й опосередкованого впливу, сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що створює умови життєдіяльності особистості, передавання їй суспільно-історичного досвіду людства і національної культури. Впливає на формування її фізичних, психічних і соціально-адаптивних можливостей і повноту творчої самореалізації. Виховання – це усвідомлене і цілеспрямоване зрощування людини як особистості за специфікою цілей, соціальних груп і організацій, в яких воно здійснюється. Виховна система – умовно об'єднаний комплекс виховних цілей, людей, що реалізують їх у процесі цілеспрямованої діяльності, відносин між її учасниками, освоєного середовища й управлінської діяльності із забезпечення життєдіяльності цієї системи. Моральне виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування в них моральних якостей, які відповідають вимогам і нормам моралі (Лозова, 1997: 338) [6].

Поняття «мораль» характеризує моральне виховання (від лат. *moras* – звичай) – систему ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми. Моральна свідомість – це свідомість, що керується певною системою моральних норм, оцінок і принципів у життєдайності, фіксує моральні відносини в суспільстві, що історично змінюються. Моральна свідомість поділяється на суспільну (моральні погляди й оцінки певних груп людей) й індивідуальну (моральні погляди й оцінки індивідів) [7]. Моральні якості – нові моральні риси поведінки людини. Виховна технологія – це науково обґрунтований засіб, який містить необхідні й достатні умови для розвитку та реалізації особистісного потенціалу виховання, свідомого залучення його до системи вироблених людством цінностей. Умови, які повинні бути для повноцінного морального розвитку особистості, трактуються як створення педагогом моделі організації виховного процесу з послідовною орієнтацією на певну систему цілей [11].

Значний внесок зроблений В. Сухомлинським у теорію розвиваючого навчання, проблему дидактики та формування творчої особистості.

Саме він сформулював нові підходи до організації навчання й виховання дітей, про що свідчить досвід роботи Павльської школи. Зосереджував увагу на проблемі формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості, питанні професійно-педагогічної підготовки молодого вчителя до роботи в школі, змісту сімейної педагогіки. Особливу увагу необхідно звернути на теорію двох джерел виховання В. Сухомлинського, де першим джерелом є задалегідь продумана робота з дітьми, а другим – складні явища життя, взаємовідносини людей, їхні вчинки. Звідси випливає й інше важливе положення В. Сухомлинського: виховання – це не усунення недоліків, а зміцнення в дитині всього найкращого. Ідеал виховання за В. Сухомлинським: «Спостерігати, думати, розмірковувати, переживати радість праці й пишатися створеним, творити красу і радість для людей і знаходити в цьому творенні щастя, захоплюватися красою природи, музики, мистецтва, збагачувати свій духовний світ цією красою, брати близько до серця і радість, і горе інших людей, переживати їхні долі як глибоко особисту справу» [1].

Видатний педагог залишив добру спадщину, бо в ній простежується органічний, багатосторонній зв'язок виховання особистості з народним світобаченням щасливої перспективи для кожної людини, сім'ї, суспільства, а саме праці «Батьківська педагогіка», «Серце віддаю дітям», «Сто порад вчителів», «Народження громадянина». Багато основних думок В. Сухомлинського знайшли відгук сьогодні, в сучасній освітньо-виховній практиці.

У 1984 р. було прийнято основні напрями шкільної реформи, які передбачали підвищення якості освіти й виховання. Згодом було здійснено перехід на навчання дітей 6-річного віку та на 11-річний термін шкільного навчання, змінювалась структура загальноосвітньої школи і наповнюваність класів: початкова – 1–4 класи – до 25 учнів; неповна середня – 5–9 класи – до 30 учнів; 10–11 класи – до 25 учнів. Проте через економічну кризу в країні ці реформи повністю не були здійснені. Виховні погляди В. Сухомлинського: педагогічна концепція високогуманна і демократична, поєднує класичну і народну педагогіку; в центрі виховної системи – любов і повага до дитини; виховання гуманності, людяності; визначив шляхи виховання гуманності: творення добра для людей, яке повинно перетворитися у звичку; дбайливе, чуйне ставлення до друзів наших менших; творити красу; головна мета виховання – всебічний розвиток особистості, якого можна досягти залученням її до різних видів діяльності, постій-

ним і планомірним формуванням пізнавальних здібностей; окреслив напрями виховання: розумове, моральне, естетичне, фізичне виховання та виховання у праці; серед шляхів і засобів формування всебічно розвиненої особистості виділяв: навчання, рідну природу, працю, слово, традиції, експериментування; вважав, що життя і діяльність школярів у школі і вдома повинні будуватися з урахуванням народних традицій трудового, родинно-сімейного, морально-етичного та духовного виховання; автор системи родинно-шкільного виховання, за якою батьки повинні стати активними помічниками вчителя; вважав професію вчителя близькою до науково-дослідної, адже педагог повинен вміти аналізувати факти, передбачати наслідки виховного впливу, любити дітей, відчувати радість від спілкування з ними, добре знати свій предмет, педагогіку, психологію, володіти методикою викладання навчального предмета.

Представником української освітньо-виховної системи був Г. Ващенко, який виділяв в основу виховного ідеалу: загальнолюдські, національні цінності, моральні закони творення добра і боротьби зі злом, побудову справедливого ладу. Виховний ідеал українця, на його думку, ґрунтується на двох головних принципах: виховання людини на засадах християнської моралі та на здобутках духовності українського народу. Був переконаний, що метою виховання у вільній Україні має бути благо і щастя Батьківщини (Елькін, 2009: 74) [1].

Навчально-виховний процес повинен бути правильно організований. Дитина не народжується злою або доброю, мужньою або полохливою. Вона і не являє чистої дошки або простого воску, з якого можна ліпити, кому що схочеться. Дитина народжується з певними передумовами для дальшого її психічного розвитку. Середовище психічного розвитку дитини не можна розглядати чисто зовнішньо як механічну сукупність зовнішніх обставин. Треба брати його у зв'язку з тим, як це середовище відбивається у свідомості дитини, які думки, почуття, прагнення, інтереси в ній збуджує. Треба розглядати його у зв'язку з дійовим ставленням самої дитини до цього середовища, до тих чи інших його умов, до навколишніх людей. Від того, як відбивається середовище в дитячій свідомості, залежить і вплив його на розвиток дитини. З виникненням нових моментів у свідомості дитини змінюється її ставлення до навколишнього, а тим самим і вплив навколишнього на її психіку. Конфлікти, що виникають через ті чи інші життєві обставини, і зв'язані з ними зна-

чні емоційні переживання ведуть до радикальної зміни ставлення підростаючої особистості до навколишніх людей. Дитина – не пасивний автоматичний продукт свого середовища. Формування дитячої особистості, її свідомості і самосвідомості здійснюється в процесі її стосунків з іншими людьми, воно має глибокий зв'язок з їхніми стосунками між собою, так і з самою дитиною. Основну форму впливу суспільного середовища на психічний розвиток дитини становить виховання. Воно є тією діяльністю, зміст якої скерований на піклування про підростаюче покоління, створення умов для його розвитку, передачу його потрібних знань, вироблення в нього певного світогляду і норм громадської поведінки.

Шляхи впливу виховання на психічний розвиток дитячої особистості дуже різноманітні. Якщо спробувати їх повніше усвідомити, то можна накреслити такі найголовніші сторони в цьому складному процесі. Через виховання старше покоління створює певні умови для життя і діяльності дітей, стимулює їхню діяльність у певних напрямках, безпосередньо або посередньо організовує її. Це стосується ігор, розваг дітей, тим більше їхньої навчальної діяльності, участі в трудовому, суспільно-політичному житті дорослих. У процесі виховання формується новий зміст психічного життя учня, причому такий зміст, який іншим шляхом не може виникнути. Учні не самі пізнають навколишній світ, а за допомогою дорослих. Вона має справу не тільки з предметами, явищами цього світу, а й з готовими результатами історичного розвитку людського пізнання [8]. В умовах такого виховання розвиток дитини в значній мірі визначається свідомими цілями, які ставить перед собою старше покоління, готуючи собі заміну. У процесі виховання збагачується психічне життя дитини, виникають нові уявлення, поняття, нові потреби, інтереси, емоції, знання, що ведуть до нових видів її діяльності. Загальні виховні цілі й завдання конкретизуються, розчленовуються на окремі частини і, усвідомлюючись дитиною, стають її цілями, її прагненнями. Розвиток самого життя і діяльності дитини в його конкретних виховних, суспільних умовах породжує нові форми її свідомості [9]. Отже, дитину не можна розвинути зовні. Вона може розвиватися тільки в процесі її власного життя і діяльності, що визначено її вихованням. Виховання не просто використовує для своїх цілей розвиток дитини. Цей розвиток створюється в процесі виховання. У процесі виховання формується й індивідуальна своєрідність дитячої особистості, що розвивається. Зміст і форми виховання нового

покоління визначаються рівнем розвитку суспільства, наявними в ньому суспільними відносинами людей. Від розвитку суспільства залежить те, що воно може передати своєму новому поколінню, які умови воно може створити для його розвитку (Любар, 2005: 494) [4].

Дитячий організм не сприймає більше, ніж відведено природою для його віку. Реформа передбачає суттєву зміну структури середньої школи, щоб максимально врахувати фізичні, психологічні, розумові здібності дитини кожної вікової групи. Новий базовий Закон «Про освіту» передбачає три рівні повної загальної середньої освіти: початкова освіта (тривалість – чотири роки); базова середня освіта, яка здобувається в гімназії (тривалість – п'ять років); профільна середня освіта, яка здобувається в ліцеї або закладах професійної освіти (тривалість – три роки). Загальна тривалість повної загальної середньої освіти збільшиться до 12-ти років. Навчання починатиметься, як правило, із шести років. Кількість учнів у класі (наповнюваність класу) державного, комунального закладу освіти не може становити менше 5-ти учнів та більше 24-х учнів, які здобувають початкову освіту; 30-ти учнів, які здобувають базову чи профільну середню освіту. В оновлений освітній простір для дітей нового покоління виховання повинно проходити з урахуванням всіх рекомендацій. Форма виховної роботи мало змінилася, але вплив батьків інколи ігнорували. Виховує все: особистість вчителя, атмосфера закладу освіти, однокласники. Завдання школи – підказувати, вчити аналізувати, створювати психологічно комфортну атмосферу. На школу покладається відповідальність знайти адекватні способи організації виховної роботи. Адже виховний процес, за Концепцією Нової української школи, буде невід'ємною складовою частиною всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). Нова школа буде плекати українську ідентичність. Нова українська школа буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства [5]. У закладах буде створюватися атмосфера довіри, доброзичливості, взаємодопомоги і взаємної підтримки в разі виникнення труднощів у навчанні та повсякденному житті. Ключовим виховним елементом

стане приклад учителя, який покликаний зацікавити дитину. У Новій українській школі будуть виявляти індивідуальні нахили та здібності кожної дитини для цілеспрямованого розвитку і профорієнтації. У цій справі Нова школа буде тісно співпрацювати з позашкільними закладами освіти. Допомогати формувати оптимальну траєкторію розвитку кожної дитини будуть висококваліфіковані психологи та соціальні педагоги. Буде запроваджено програми із запобігання дискримінації, насильства та знущання у школі. Головними причинами соціально-неадекватної поведінки дітей є педагогічні проблеми в закладах освіти та несприятлива сімейна соціалізація. Учням важливо не тільки знати норми поведінки в колективі, суспільстві, а й самостійно виробляти ставлення до них. Будь-яка дія повинна бути обґрунтованою та зрозумілою.

Висновки. Результати проведеного теоретичного аналізу дають змогу дійти таких висновків: нині в Україні потрібно приділити велику увагу ситуації, в якій знаходиться сучасна українська освіта, а саме виховання; освіта та виховання повинні разом працювати на майбутнє. Сьогодні ми маємо справу зі складним шляхом зміни парадигми виховання. У демократичному суспільстві настає відповідальність батьків, педагогів та самої дитини за власне життя.

Таким чином, розв'язання проблеми морального виховання учнів молодших класів відбувається у взаємозв'язку педагогічного і психологічного знання, визначенні вікових психофізіологічних особливостей дитини, з'ясуванні понятійно-категоріального апарату проблеми морального виховання, в алгоритмі розвитку історії педагогіки та сучасної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Елькін М. В., Головкова М. М., Коробченко А. А. Історія педагогіки : навчально-методичний посібник до самостійного вивчення дисципліни. Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. 204 с.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Ст. 1-7. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/2145-19> (дата звернення: 05.01.2019).
3. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13. 05. 1999 р. № 651-XIV. Ст. 1-2. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/651-14> (дата звернення: 05.01.2019).
4. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / уклад. : О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кременя. Київ : Знання, 2005. 767 с.
5. Концепція «Нова українська школа» Схвалено рішенням кол. МОН України від 27.10.2016 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 05.01.2019).
6. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посібник для студентів. Харків, 1997. 338 с.
7. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання) : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2012. 288 с.
8. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. Київ, 2003. 335 с.
9. Основи науково-педагогічних досліджень : навчальний посібник / Т. Ф. Бельчева та ін. Харків : друкарня «Print House», 2019. 217 с.
10. Матвієнко О. В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. Київ : Стилос, 1999. 232 с.
11. Панасюк О. Технологія морального виховання майбутніх вчителів : монографія. Луцьк : Твердиня, 2010. 178 с.

REFERENCES

1. Elkin M.V. Istoriya pedagogiki: navchalno-metodychny posibnyk dlya samostiynogo vyvchnnya dyscypliny [History of pedagogy: a textbook for independent study of the discipline]. Melitopol, Vydavnychy budynok MMD, 2009. 204 p. [in Ukrainian].
2. The Law of Ukraine "On Education" dated September 5, 2017 No. 2145- VIII Art. 1-7. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/2145-19> [in Ukrainian].
3. The Law of Ukraine "On General Secondary Education" dated 13.05.999. No. 651-X I of the Art. 1-2. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/651-14> [in Ukrainian].
4. Lyubar O.O. Istoriya ukrainckoy shkoly i pedagogiki: xrestomatiya [History of Ukrainian school and pedagogy: textbook] V.G Kremen (Ed.) Kyiv, Znannya, 2005. 767 p. [in Ukrainian].
5. Concept "New Ukrainian School" Approved by decision count. Ministry of Education and Science of Ukraine dated 27.10.2016. URL: <https://mon.gov.ua/en/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].
6. Lozova V.I., Trocko G.V. Teoretychni osnovy vuhovannya I navchannys: navchalny posibnyk dlya studentiv [Theoretical foundations of education and training: textbook. guide for students] Kharkiv, 1997. 338 p. [in Ukrainian].
7. Melnichuk G.S. Pedagogika (teoriya vyhovannya): navchalny posibnyk [Pedagogy (Theory of education): textbook] Kyiv, Vydavnychy dim «Slovo», 2012. 288 p. [in Ukrainian].
8. Medvid L.A. Istoriya nacionalnoyi osvity i pedagogichnoyi dumky v Ukraini [History of national education and pedagogical thought in Ukraine] Kyiv, 2003. 335 p. [in Ukrainian].
9. Osnovy naukovy-pedagogichnyx doslidgen: navchalny posibnyk [Fundamentals of scientific and pedagogical research: a textbook] / T.F. Belcheva, M.V. Elkin, M.M. Golovkova, A.A. Korobchenko. - Kharkiv: Print House, 2019. - 217 p. [in Ukrainian].
10. Matviyenko O.V. Osnovy moralnogo vyhovannya osobystosti molodshogo shkolyara [Fundamentals of moral education of the personality of the junior schoolboy] - Kyiv: Stylos, 1999. 232 p. [in Ukrainian].
11. Panasyuk O. Tehnologiya moralnogo vyhovannya maybutnih vchyteliv [Technology of moral education of future teachers] Monography. Luck, Tverdinya, 2010. 178 p. [in Ukrainian].